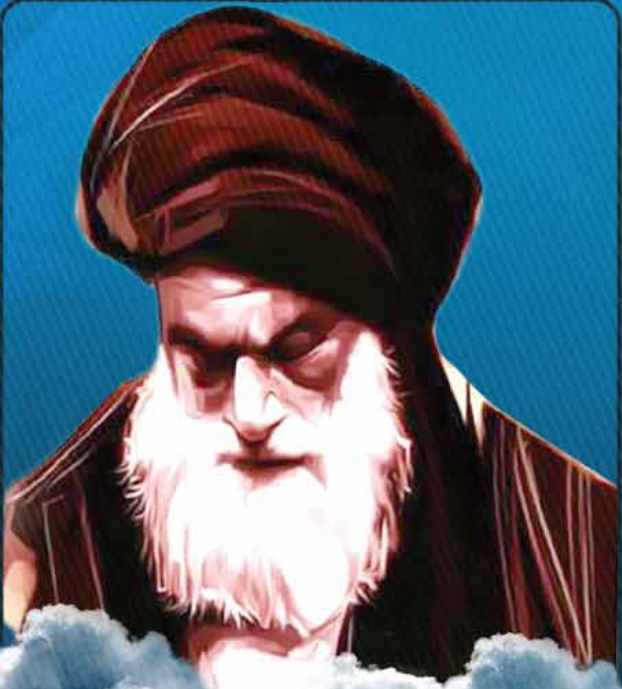

■ **زنده‌یاد سیدجلال آل‌احمد در کتاب «در خدمت و خیانت روشنفکران» دربارهٔ واقعه تحریم تنباکو می‌نویسد: «وقتی میرزای بزرگ با یک فتوا به تحریم تنباکو امر می‌دهد، به اتفاق همه نویسندگان تاریخ مشروطه کمر یک کمبانی خارجی را می‌شکنند (رزی) و در عین حال آبروی روشنفکر زمان خود را می‌برد (ملکم)»**

بررسی علل وزمیننه‌های صدور فتوای تحریم توتون و تنباکو به‌عنوان یکی از مصادیق ومظاهر خروش غیرت

دینی در تاریخ معاصر ایران

فتوای غیرت

اعطای امتیاز توتون و تنباکو نه صرفاً یک مسألهٔ اقتصادی، بلکه سر آغاز نفوذ همه‌جانبه‌استعمار ونفی استقلال کشور بود که با قفاهت غیر تمندانه میرزای شیرازی و حساسیت دینی مردم با شکست روبه‌رو شد

گروه اندیشه: بیست‌وچهارم اردیبهشت‌ماه سالروز لغو امتیاز تنباکو به فتوای آیت‌الله میرزاحسن شیرازی بزرگ است. این واقعه که به نهضت تنباکو معروف است یکی از نقاط عطف بیداری و آگاهی مردم ایران با رهبری و هدایت مرجعیت دینی است که توانست دست چپالوگر استعمار را از منافع ملی ایران کوتاه کند و هم‌زمان هشدار جدی‌ای به استبداد داخلی بدهد. قرارداد امتیاز تنباکو که بین ایران و انگلستان بسته شده بود، توسط ناصرالدین شاه امضا شد و در پی آن اعتراض‌های مردمی و علمای دین را به همراه داشت که به قیام مردم سراسر ایران انجامید و در نهایت با مداخله میرزای شیرازی و حکم به تحریم تنباکو، دولت ایران مجبور به لغو این قرارداد شد. نهضت تنباکو نخستین مقاومت فراگیر و در عین حال موفق مردم ایران در برابر قدرت مطلقه سلطنت قاجار و زمینه اصلی و پیش‌در آمد انقلاب مشروطیت به‌شمار می‌رود. علمای دین بویژه میرزای شیرازی در این پیروزی نقش‌ی تعیین‌کننده و انکارناپذیر داشتند. حضرت آیت‌الله‌العظمی‌ خامنه‌ای درباره شخصیت عظیم میرزای شیرازی و اهمیت اقدام او می‌فرمایند: «آن عالم امیرزای شیرازی، بزرگ تاریخ روحانیت و پرچمدار یک مبارزه پرمغز و برمعنا علیه مراکز فساد و کانون‌های طغیان و انحراف. حرکت میرزای شیرازی – که بر خلاف بسیاری از حوادث ۱۵۰ سال اخیر، متأسفانه هنوز کار درست و کاملی درباره آن نشده است – یک حرکت ذوابعاد و برمعنا و بسیار پرپرکت بوده است. آن یک سطری که میرزای شیرازی نوشت و آن روز بساط کمبانی انگلیسی را از ایران برچید و سلطه استعماری را موقتاً از کشور قطع کرد. یک مبارزه چندجانبه بود.»
یقیناً می‌توان یکی از مظاهر ومصادیق بزرگ غیرت دینی در ۱۵۰ سال مبارزات معاصر رامیرزای شیرازی دانست. در همین راستا در یادداشتی تحلیلی و گفت‌وگویی جداگانه با دکتر «عباس سلیمی‌نمین» تاریخ‌پژوه به بررسی بیشتر این واقعه تاریخی پرداختیم.

و بیگلگان امری ممکن است واین پیروزی، اقتدار روحانیت و نفوذ مرجعیت شیعه را نمایان کرد. در یکی از مراحل بحرانی تاریخ اسلام که استعمار انگلیس با کسب امتیاز تنباکو می‌رفت تا کشور اسلامی ایران را در ردیف مستعمرات خود درآورد، عالمی متعهد، مرزبانی آگاه و بیدار و مرجع عالیقدر جهان تشیع میرزای شیرازی بزرگ عمق توطئه را دریافت و با صدور فتوای تحریم تنباکو، بزرگ‌ترین ضربه را بر پیکر دولت استعمار گر انگلیس نواح و او را در اهداف شوم و شیطانی خود ناکام کرد.

برخی مورخین از جمله شیخ‌حسن کرلائی، محمدرضا زنجانی و... از سومین سفر شاه به فرنگ و انگیزه واگذار ی امتیاز تنباکو سخن گفته‌اند. برای ما روشن تر شدن انگیزه واگذاری این امتیاز شمه‌ای از نوشته‌های این مورخین را ذکر می‌کنیم:

انگلیسی‌ها در این سفر بیش از پیش در پذیرایی شاه و همراهان کوشیدند. ملکه انگلستان به هر یک از همراهان شاه نشان‌هایی اعطا کرد که هیچ کدام از آنان انتشارش را نداشتند. در این سفر به شاه پیشنهادی از جمله امتیاز توتون و تنباکوی ایران را دادند. وزیر مختار انگلیس در ایران که آن زمان در انگلستان بود و تالیوت، با امین‌السلطان واعتمادالسلطنه در اخذ این امتیاز گفت‌وگو کردند. امین‌السلطان هم این موضوع را با شاه در میان گذاشت و منافع آن را برشمرد. اضافه کرد پولی که از این امتیاز به دست می‌آید گنج بادآورده است!

ناصرالدین شاه که می‌پنداشت با پولی که از این راه به دست خواهد آمد نه‌تنها هزینه این سفر جبران خواهد شد، بلکه خرج سفر دیگری نیز تأمین خواهد شد؛ از این رو مصمم شد این امتیاز را به انگلیسی‌ها واگذار کند. علاوه بر این مازور تالیوت که نقاط ضعف شاه و درباریان را می‌دانست برای مقفون ساختن وی و همراهان دخترکی ۱۵ ساله را که به قول خود وی بسیار زیبا بود به شنا وادر کرده بود!

آیا می‌شود پیشنه‌ها به این خوبی آن هم از طرف شخصی که دخترش مقبول شاه است رد شود؟

رشوه‌هایی که شاه و درباریان در واگذاری این امتیاز گرفتند بسیار کلان بود.

■ **اهداف انگلستان**

حوادث و وقایع پس از واگذاری این امتیاز به خوبی نشان می‌دهد این امتیاز یک امتیاز معمولی نبود. هدف انگلستان تنها قرار گرفتن امتیاز خرید و فروش توتون و تنباکوی ایران نبود تا از این رهگذار سود مادی نصیب خویش کند، بلکه هدف او از امتیاز مدخلی است برای نفوذ در جامعه اسلامی ایران و رواج غریزدرگی و در نهایت استعمار و استثمار یک ملت. البته با این تفاوت که نیروهای مهاجم استعماری در کشورهایمانند هندوستان به طور مرئی و مستقیم توسط نیروهای نظامی وارد شده و آن کشور

را اشغال کرده است و در ایران به گونه‌ای غیرمستقیم آمده است. در عین حال هدف یکی است. برای تبیین این مطلب لازم است نگاهی داشته باشیم هر چند گذرآ به اقداماتی که کمبانی رزی در شروع کار انجام داد.

■ **قلعه نظامی با احداث محل کمبانی**

پس از رسمیت و اعلان امتیاز فوق در آغاز سال ۱۳۰۸ ه‍.ق تالیوت که به همراه عده‌ای از فرنگیان به ایران آمده بود در شهرها پراکنده شدند و در هر شهری عمارتی مستحکم در بهترین نقاط و مشرف بر تمام شهر در اختیار گرفتند. مثلاً در تهران باغی در بهترین نقطه شهر و مشرف بر تمام شهر و ارگ سلطنتی به مبلغی هنگفت به عنوان مرکز کمبانی خریداری کردند. اطراف آن را همچون قلعه نظامی دیواری بلند و قلمرو به عرض ۴ متر کشیدند و ساختمانی مستحکم و بزرگ همچون مرکز یک قشون مجهز در وسط آن برپا کردند که مایه حیرت و وحشت هر ایرانی شد.

■ **هجوم فرنگیان به ایران**

مدتی بسیار اندک پس از ورود تالیوت و همراهان، بیش از ۲۰۰ هزار فرنگی به عنوان کارگزاران این شرکت به ایران اسلامی هجوم آوردند (کتاب قرارداد رزی، ص ۲۵) گروه گروه در شهرها و ولایات ایران مستقر شدند شکل ظاهری شهر و بازار مسلمین را تغییر دادند. این افراد نه تنها زارعین و سایر سکنه نقاط را تحت سلطه خود درآوردند که حکام ولایات را به امر شاه و تصمیم و فرمان دولت زیر فرمان خود گرفتند. موجی از خارجیان در خیابان‌های هر شهر ولایتی به راه افتاد.

■ **رفقار فرنگیان با مردم ایران**

فرنگیان مهاجم به ایران به بهانه کارمندان رزی از همان آغاز با ایرانیان رفتاری استعمارگرانه داشتند. این رفتار بخوبی سونیت و افکار پلید آنان را نشان می‌داد. این فرنگیان چنان به وابستگی خود به کمبانی و پشتیبانی حکومت دلگرم بودند که با توده مردم مسلمان ایران رفتاری زشت و ناهنجار داشتند به طوری که احساسات ملی و مذهبی مردم را جریحه‌دار کردند و چنان گستاخ و مغرور بودند که در برخی مواقع مسلمانان را به مختصر بهانه‌ای کتک می‌زدند.

مرحوم شیخ محمدرضا زنجانی و شیخ حسن کرلائی در این زمینه می‌نویسند:

در این پایتخت بزرگ اسلام در موضع ایستگاه ماشین حضرت عبدالعظیم محضر جمعی از مسلمانان یک نفر فرنگی... چنان سیلی سختی زد که کلاه از سر مسلمان به چندین قدم آن سو افتاد... به این قناعت نکرده، زبان به هرزه‌گویی باز کرد. حالا برو نزد هر زن فلاکی که می‌خواهی شکایت کن! مسلمان بیچاره هم که می‌دانست با کدام حریف درافتاده اصلاً هیچ نگفت.

■ **استخدام مسلمانان**

استضعاف مالی و فرهنگی بسیاری از مردم آنان را به اجباری و خدمتگزاری فرنگیان کشانده بود، به گونه‌ای که مایه دلت و تحقیر مسلمانان به شمار می‌آمد. افزون بر این چون این جماعت مستخمان پایه و مایه دینی نداشتند، خیلی زود به رنگ فرنگیان درآمده و همانند آنان به شراب‌خواری، روزه‌خواری و... تظاهر می‌کردند و چون وابسته به کمبانی بودند، کسی جرأت امر و نهی آنان را نداشت و اگر احیاناً کسی پیدا می‌شد و با نرمنش آنان را نصیحت می‌کرد، پاسخ یک جمله کوتاه بود: عیسی به دین خود موسی به دین خود.

■ **ترویج فحشا**

استفاده از دختران فرنگی جوان برای خرید و فروش،

ایجاد کافه‌ها و قمارخانه‌ها، تاسیس مشروب‌فروشی، ایجاد فاحشه‌خانه‌های رسمی، دعوت زنان مسلمان به هرزگی و استخدام آنان، ایجاد شبکه نوکران از افراد سست‌عصر، تاسیس کلبه‌ساها و مدارس تدریس انجیل و ترویج مسیحیت به صورت جدی و... اینها همه از نمونه کارهای کمبانی رزی بود.

شیخ حسن کرلائی و شیخ محمدرضا زنجانی شرح جمعی از اوضاع آن زمان و موارد فوق داده‌اند که اجمالی از آن را می‌آوریم:

«دختران فرنگی برای تاراج عقل و دین جوانان مسلمان وارد شدند. زنان بدکاره خارجی نیز همراه آنها به کسب درآمد پرداختند. در هر شهری مخصوصاً تهران چندین فاحشه‌خانه تشکیل گشت. کافه‌های قمار و رقص و مشروب رایج شد. مبلغان مسیحی همراه خواهران مقدس و عمله طرب به تبلیغ مسیحیت پرداختند تا مسلمانان را به راه راست دعوت کنند! اینگونه اعمال شدیداً باعث ناراحتی روحانیت و مردم گردید.

بالجمله آن درجه از انحطاط و ضعیفی که اسلام و اسلامیان را در این قرن روی داده و آن طر‍حی که خارجیان برای استثمار ایران پیش خود ریخته و بدین وضع پیش آمده بود، هر گاه لطف خداوندی تداک نفرموده بود و چندی بدین وضع تیره بر ایران گذشته بود، هر آینه عنقریب اسمی از ایران و اسلام به جا نمانده و بالمره محو می‌شد.»

این گزارش نشان می‌دهد رویای پیوستن ایران به مستعمرات انگلستان در این دوره به سرعت به دست کمبانی رزی در حال تعبیر بوده است. کمبانی رزی در ایران از همان شیوه‌ای که انگلیسی‌ها در تصرف هند و ایجاد کمبانی شرقی و سپس حضور نظامی به بهانه حفظ امنیت این کمبانی داشتند، استفاده می‌کردند. در آن زمان مقاله‌ای به قلم یکی از علما نوشته و در میان مردم پخش شد. نویسنده در این مقاله اهداف حقیقی کمبانی رزی را به گونه‌ای مشروح تبیین می‌کند که به سبب طولانی شدن بحث از آوردن آن معذوریم ولی محققان را به مطالعه آن توصیه می‌کنیم.

■ **آغاز جنبش**

امتیاز رزی به خاطر ماهیت استعماری باعث برخورد شدید و ریشه‌دار محافل مذهبی با استعمارگران و یادی خائن آنان شد و عکس‌العمل‌هایی به دنبال داشت و در نهایت با فتوای مرحوم شیرازی نهضت همگانی و پیروز شد.

■ **موضع‌گیری گام‌به‌گام میرزا**

از آنجا که میرزای شیرازی به جهاتی رویارویی با حکومت مرکزی ایران و فریوپاشی آن را به مصلحت نمی‌دانست، سعی کرد به گونه‌ای عمل کند که ضمن جلوگیری از این نوع کارها اقتدار حکومت مرکزی را که تنها حکومت شیعی بود حفظ کند. بر همین اساس در این ماجرا مرحله به مرحله عمل کرد. تلگراف‌های متقابل شاه و میرزای شیرازی، اعتراض علمای شهرستان‌ها، شورش مردم، وقت‌گذرانی شاه و دربار و همچنین زمینه‌های مبرم برای تحریم تنباکو که نشانه‌های آن در درخواست‌های مکرر علما و مردم به چشم می‌خورد و در بخشی از کشور به کار گرفته شد و به عنوان سیاست منطقه‌ای موفق ی تلقی شد، سرانجام میرزا را بر آن داشت حکم به تحریم تنباکو را در عبارتی کوتاه و به شیوه‌ای موثر و محرک صادر کند:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الیوم استعمال تنباکو و توتون بای نوکان در حکم محاربه با امام زمان صلوات‌الله و سلامه علیه است. حرره الاقل محمدحسن لاجسینی

این فتوا که از چنان مرجعی بزرگ صادر شده بود اهمیت بسیار یافت، زیرا مردم با این حکم به تکلیف شرعی و به وظیفه دینی خود پی بردند و درصدد انجام عمل به تکلیف برآمدند.

■ **سرعت‌گسترش**

این حکم ظرف مدت کوتاهی در سراسر ایران منتشر شد، چرا که مردم حتی بی‌سوادها انتشار آن را وظیفه شرعی خود می‌دانستند.

■ **حوزه نفوذ فتوا**

پس از انتشار حکم تحریم همه طبقات مردم مسلمان حتی افراد غیرمسلمان و حتی حرمسرای ناصرالدین شاه از این حکم پیروی کردند:

«این حکم جهان‌مطاع، چنان نفوذی در دل‌ها یافته بود که همه اصناف دال‌الخلافه با همه آن طبایع مختلف و آرا چنان در کمال تمکین و انقیاد همگی بر سر این نقطه متفق و مجتمع شدند که تا عصر جمعه در تمام ایران از هیچ نقطه و محلی دود چیق و قلیان بلند نمی‌شد. حتی در حرم‌های پادشاهی، ادارات دولتی، سرای دیوانیان، قیوه‌خانه‌ها و سربازخانه‌ها نیز بالمره دود دخانیه برداشته شد.»

حکم تحریم، دربار شاه و اندرون و حرمسرای وی را نیز در بر گرفت به نحوی که:

«در آبدارخانه و حرمسرای ناصرالدین شاه تمام خواجه‌ها و غلامان قلیان‌ها و سرقلیان‌ها را شکسته، برای اطلاع شاه در جلو خویلگاه همه را جمع کردند. شاه به اندرون انیس‌الدوله که در واقع ملکه و بی‌اندازه مورد علاقه و توجه ناصرالدین شاه بود وارد شد، در حالی که کلفته‌ای انیس‌الدوله مشغول پیاده کردن سرقلیان‌ها و تطلای مرصع بودند و خود انیس‌الدوله ناظر به عمل خدمتکاران بود. شاه از انیس‌الدوله پرسید:

خانم چرا قلیان‌ها را از هم جدا و جمع می‌کنند؟

جواب داد: برای آنکه قلیان حرام شود.

ناصرالدین ششاه روی در هم کشیده با تغییر گفت: که حرام کرده؟

انیس‌الدوله هم با همان حال گفت: همان کس که مرا به تو حلال کرد.

شاه هیچ نگفت و برگشت و برای آنکه مبادا به احترامش لطمه‌ای وارد آید، بعد از آن به هیچ‌یک از نوکران خود دستور نمی‌داد قلیان بیاورند. در تمام دربار قلیان‌ها را جمع کردند» (تحریم تنباکو، نویسنده: تیموری)

«پس حوزه خانه سلطنتی هم دخانیه برداشته شد. به جایی رسید که یهود و نصاری نیز به متابعت از اسلام دخانیه را در ظاهر متار که نمودند.» (تحریم تنباکو، نویسنده: زنجانی)

نفوذ حکم به حدی بود که حتی افراد بی‌قید نسبت به دین هم پیروی از آن حکم را بر خود لازم دانستند. معروف است که عده‌ای از شراب‌خورها گفته بودند:

«ما شراب را علاوه و بر ملا می‌خوریم و از هیچ باکی نداریم ولی چیق را تا آقای میرزا حلال نکند رو نخوایم آورد.» (قرارداد رزی، ص ۷۹)

■ **پایماندا**

نهضت تحریم تنباکو که با ماهیتی ضداستعماری و انگیزه‌های اسلامی و به رهبری روحانیت بویژه میرزای شیرازی شکل گرفت، به اسلام و مسلمانان حیاتی تازه بخشید. این فتوا پیلندهای بسیار خوبی به دنبال داشت که اهم آنها به قرار زیر است:

عزت مسلمانان، شکست استعمار، شکست استبداد، امتزاج دین و سیاست و الگوگیری (نهضت مشروطه، حرکت ضداستعماری علمای عراق، نهضت مشروطیت و انقلاب اسلامی)، زنده‌یاد جلال آل‌احمد در این زمینه می‌نویسد: «وقتی میرزای بزرگ با یک فتوا به تحریم تنباکو امر می‌دهد، به اتفاق همه نویسندگان تاریخ مشروطه کمر یک کمبانی خارجی را می‌شکنند (رزی) و در عین حال آبروی روشنفکر زمان خود را می‌برد (ملکم)». (در خدمت و خیانت روشنفکران، جلال آل‌احمد).

شنبه ۲۴ اردیبهشت ۱۴۰۱

وطن‌امروز | شماره ۲۴۸۲

اندیشه

فتوای میرزا

نفی استبداد و استعمار

■ **رهبر حکیم انقلاب در سخنرانی‌های اخیرشان بر مفهوم غیرت دینی و مصادیق آن تأکیدات زیادی دارند. بی‌شک میرزای شیرازی یکی از مظاهر غیرت دینی و سرمنشا یکی از تحولات اجتماعی – سیاسی عصر حاضر است. چرا فتوای میرزای شیرازی درباره تحریم تنباکو به این اندازه مهم و منشا تحول در تاریخ معاصر ایران محسوب می‌شود؟ از سویی رهبر انقلاب در دیدار مردم قم فرمودند در ۱۵۰ سال اخیر تنها مراجع و علمای تراز اول همچون میرزای شیرازی و امام خمینی(ره) قدرت ایجاد یک جریان و حرکت کاملاً مردمی را داشتند. علت همراهی حداکثری مردم ایران در قضیه‌ای چون فتوای تنباکو چیست؟**

دکتر سلیمی‌نمین: در ابتدا باید به این نکته توجه کنیم که انتهای دوره قاجار مصادف با عصر سلطه‌گری است. هر قراردادی که در این دوره بسته می‌شود، یک جای پای به بیگانگی می‌دهد، از این جهت مردم نسبت به این مساله بسیار حساس بودند و بشدت مخالفت می‌کردند. مسائلی که ما در آن دوره با آن مواجه هستیم، در یک فضایی است که هم بحث استبداد وجود داشت و هم بحث سلطه؛ منتها استبداد ریشه در این آب و خاک داشت، یعنی برکنشیده بیگانه نبود اما ضعف‌های استبداد موجب می‌شد به بیگانگی امتیازاتی بدهد که زمینه سلطه آنان فراهم شود. مردم بشدت نسبت به این امر واکنش و حساسیت نشان می‌دادند و تمام اقدامات این دوران از جانب مردم و کسانی که نسبت به مصالح ملی حساسیت داشتند، این بود که مانع از نفوذ بیگانه شوند و اصولاً شعار مطالبه‌گری ملت در ارتباط با مشروط شدن قدرت برای این بود که شاه یا دربار نتوانند امتیازاتی به بیگانه دهند، مجلس دخالت کند و قدرت را مشروط یا مهار کند و حاصل آن این باشد که امتیازاتی به بیگانه داده نشود.

شما این حساسیت مردم را فقط نسبت به قرارداد رزی نمی‌بینید، در ارتباط با قرار داد رویتز و قرارداد ۱۹۱۹ هم می‌بینید که مردم و علما و ملیون دلسوز نسبت به این قراردادها که زمینه حضور انگلیس را در عرصه سیاسی کشور فراهم می‌کند، واکنش نشان می‌دهند. لذا آن بحث تحریم تنباکو یکی از اقدامات مردم در ارتباط با لغو یک قراردادی بود که سلطه بیگانه را رقم می‌زد، به همین دلیل هم جامعه همه‌جانبه حساس بود. جامعه فکر می‌کرد می‌تواند شاه و دربار را که مستبد بودند به نوعی مهار کند و به نوعی از برخی انحرافات باز بدارد اما سلطه بیگانه مساله‌ای نبود که براحتی بتوان با آن مقابله کرد، لذا از ابتدای امر مردم تلاش می‌کردند کاری کنند زمینه سلطه فراهم نشود و استقلال مردم هم از حکم تحریم تنباکو به این دلیل بود که می‌دانستند اگر بیگانه انحصار تنباکو را در اختیار بگیرد، یک گام بلند در مسیر سلطه بر مسائل ایران برداشته خواهد شد.

■ **بعد از آشکار شدن قدرت اجتماعی و مردمی مرجعیت برای جریان استعمار غربی در قضیه تنباکو، استعمار غربی چه برنامه‌ریزی و طرحی‌ای را برای مهار این قدرت انجام داد؟ روش‌شان در این زمینه چه بود؟**

دکتر سلیمی‌نمین: اقدامات گسترده‌ای در ارتباط با تضعیف جایگاه روحانیت در بین مردم شد. این اقدامات از تئور فیزیکی آغاز شد تا تئور شخصیت.

ما در بحث مشروطه‌خواهی این مساله را به وضوح می‌بینیم، یعنی از به دار آویختن شیخ فضل‌الله گرفته تا ترور برخی روحانیون برجسته و همچنین تخریب شخصیت برخی روحانیون. بعد از کودتای ۱۲۹۹ سیاستی را در جهت حذف کامل حوزه‌ها و تضعیف روحانیت در پیش گرفتند که به تدریج از بعد از کودتا شاهد آن هستیم.

هدف اصلی هم همین بود پیوندی که می‌توانست به تبلور خواسته‌های مردم کمک کند، گسسته شود. یعنی در طول تاریخ معاصر روحانیت عمدتاً تجلی بخش مطالبات مردم بود، یعنی مردم به روحانیت مراجعه می‌کردند، مسائل خود را بیان می‌کردند و روحانیت هم این مسائل را بازتاب می‌داد و هدایت می‌کرد و در جهت حل این مشکلات گام برمی‌داشت که این را قبل و بعد از مشروطه می‌بینیم و مصادیق فراوانی برای آن قابل ذکر است.

رهبر حکیم انقلاب می‌فرایند: «غلب قضایای مهمی که در این ۱۵۰ سال اخیر در کشور ما واقع شده، از این قبیل است؛ تقریباً در همه حوادث تاریخی، حوادث اجتماعی، حوادثی که مردم وارد میدان شدند و توانستند یک کاری را به ثمر برسانند و انجام بدهند – یعنی تا آنجایی که بنده در ذهنم هست – پای یک مرجع دینی، یک عالم دینی و عالم شجاع، مبارز و سیاست‌شناس در میان است. مثلاً فرض بفرمایید در قضیه تنباکو، میرزای شیرازی است.» قدرت‌هایی که به صحنه ایران چشم دوخته بودند، طبیعتاً این را یکی از موانع جدی می‌دیدند و برای برداشتن این موانع برنامه‌ریزی‌های گسترده‌ای داشتند، البته مسائل این دوران خود به صورت مبسوط باید مورد بررسی قرار گیرد که دشمن در قالب‌های مختلفی حرکت کرد که توانست هم به آن اتحاد لطمه بزند و هم زمینه کودتا را فراهم کند. در واقع با این هوشمندی نسبت به تلاش‌های بیگانه برای اینکه بتوانند در ایران جای پای پیدا کنند، امکان نداشت بیگانگان بتوانند در ایران مسلط شوند اما تمهیدات گسترده‌ای در این ادوا شد که این تمهیدات باید مورد مطالعه دقیق قرار بگیرد.